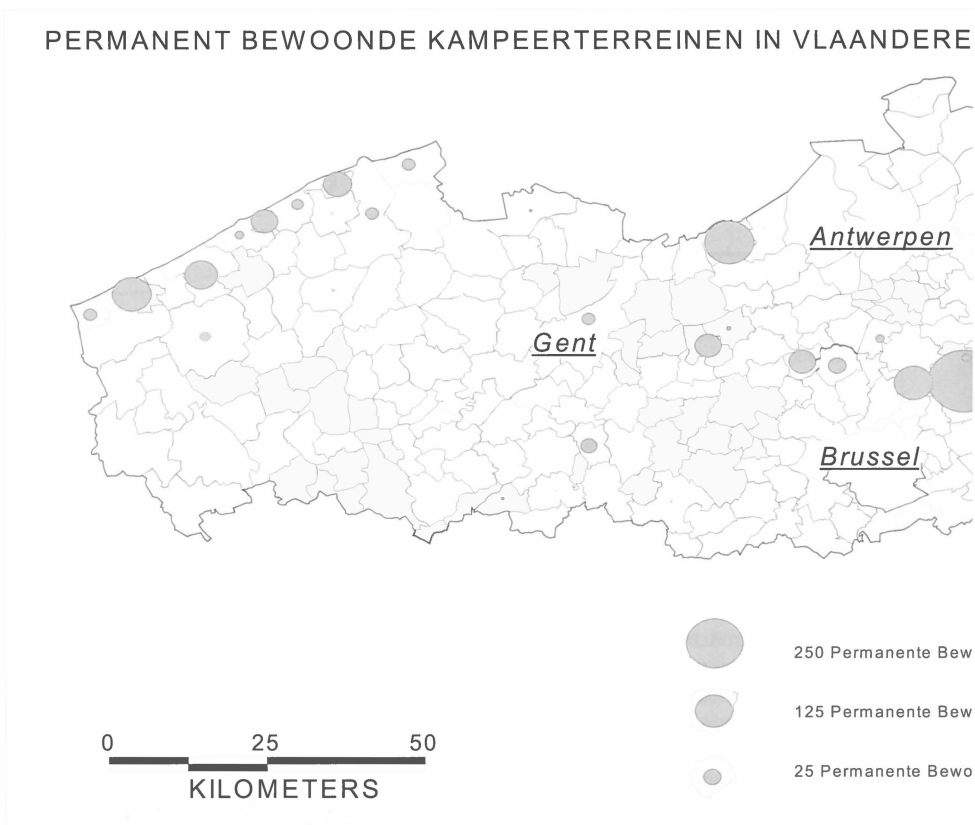

Economische integratie en ruimtelijk ontwerp

HENK MEERT*

Heel wat publicaties over permanent bewoonde campings hebben de problematische onderkant van de Vlaamse woningmarkt blootgelegd. Toch heerst er een hecht gemeenschapsleven op deze campings. Deze bijdrage plaatst vooral vraagtekens bij de wijze waarop de Vlaamse overheid deze woonformule wil formaliseren en bepleit het belang van de drie economische integratiesferen als vertrekpunt voor een betere ruimtelijke planning van woonwijken.

Het wederrechtelijk bewonen van recreatiezones heeft de voorbije jaren meermaals de nationale pers gehaald in België. Het fenomeen kwam uitgebreid aan het licht via diverse terreinonderzoeken die het permanent bewonen van Vlaamse campings in beeld brachten. Een goed overzicht wordt geboden door Mens en Ruimte. Volgens dit onderzoek telde Vlaanderen tijdens de winterperiode 1996-1997 ruim 3000 mensen die permanent op campings woonden, verspreid over 1700 huishoudens en 130 kampeerterreinen. Figuur 1 toont de ruimtelijke spreiding en omvang van het fenomeen. Verschillende concentratiegebieden tekenen zich af: de kustzone, de Kempen met uitlopers naar Limburg en een oostwaarts verlopende boog rond het Brusselse. Voor Gent is de nabijheid van permanent bewoonde campings minder uitgesproken. Uit de meeste diepgaande studies komt ook tot uiting dat nogal wat bewoners een voormalige nauwelijks bewoonbare woning in de stad geruild hebben voor een woning op wielen in het Vlaamse groen. Zo blijkt uit een meer gedetailleerde analyse van de herkomst van op campings gedomicilieerde

Figuur 1. Omvang en spreiding van het permanent campingwonen in Vlaanderen.

huishoudens in de gemeente Boortmeerbeek (twintig kilometer ten noorden van Brussel) dat nagenoeg zestig procent van hen een woning in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ruidde voor de camping (zie figuur 2 en 3). In essentie is het (voort)bestaan van een 'grijs wooncircuit' te verbinden met de drieledige herstructurering die de naoorlogse verzorgingsstaten tijdens de voorbije decennia hebben doorgemaakt. Zo slaagde de arbeidsmarkt er steeds maar minder in om quasi iedereen aan een zeker inkomen te helpen. Hiermee samenhangend trad een tweede grondige herstructurering op: mede door de dalende arbeidsmarktparticipatie zag de overheid haar inkomsten gereduceerd en moest ze gelijktijdig in allerlei vervangingsinkomens voorzien. Maar dalende inkomsten en stijgende uitgaven resulteerden uiteindelijk in het strikter toekennen

en frequenter schorsen van allerlei vervangende uitkeringen. De sociaal-economische crisis werd ook in de hand gewerkt door ingrijpend gewijzigde sociaal-demografische structuren. Zo is de toename van het aandeel eenpersoonshuishoudens en eenoudergezinnen een belangrijk demografisch proces dat de kansen op volwaardige maatschappelijke integratie van de betrokkenen verkleint. Flexibele arbeidsomstandigheden en alleenstaand moederschap zijn bijvoorbeeld moeilijk verenigbaar. De wisselwerking tussen deze processen genereert enkele specifieke bestaansonzekere risicogroepen die steevast op de Vlaamse campings terug te vinden zijn: ouderen, gescheiden alleenstaande personen met eventueel kinderen (vooral vrouwen) en zelfs klassieke families (ouders met kinderen) met slecht één (onzeker) inkomen. Het is binnen deze globale

context van crisis en sociaal-economische onzekerheden dat steeds meer onbemiddelde huishoudens zich noodgedwongen in de marge van de woningmarkt nestelen, in segmenten die als residu overschieten nadat de toegang tot alle andere mogelijkheden afgesloten werd.

ROMANTIEK EN REALISME

Heel wat recente onderzoeken maken duidelijk dat mensen over het algemeen graag tot zeer graag op een camping wonen. De kwaliteiten die aan het campingwonen toegeschreven worden zijn ruim bekend. Ze worden doorgaans uitgedrukt in anti-stedelijke dimensies: men woont er rustig en in het groen, het is er

woners en door mensen die op het terrein met hen begaan zijn? Heeft de beperkte groep van meer bemiddelde en ook beter gehuisveste bewoners onder hen een groter aandeel in de vertogen die de buitenwereld bereiken? Misschien wel, maar er speelt ongetwijfeld ook een ander effect. Na haar bespreking over de algemene tevredenheid van de campingbewoners in de provincie Antwerpen besluit Siersack veelbetekend dat "deze mensen geleerd hebben om vlug tevreden te zijn. Zij hebben hun woonomstandigheden binnen de normen van het haalbare aangepast, en ze hebben zichzelf aangepast aan het campingleven". Het wonen op de camping wordt dus zelf de norm, inclusief goede en slechte kwaliteiten, om het wonen op de camping te beoordelen. Hierdoor ontstaat er een blindheid ten aanzien van de kansen die hen ontnomen werden op basis van de hierboven omschreven maatschappelijke processen, een blindheid die zich zelfs lijkt te enten op een deel van de ongetwijfeld zeer goed bedoelde opbouwprojecten én op een deel van de (lokale) beleidsmakers die in alle ernst naar een oplossing zoeken.

Laat ons daarom even de sociaal-economische troeven en gebreken van het campingwonen meer in detail analyseren aan de hand van de drie economische integratiesferen. Enkele fragmenten uit gesprekken met campingbewoners, waarbij gevraagd wordt naar de voordelen van het landelijk wonen op wielen, verduidelijken het onderscheid tussen de drie sferen, namelijk marktruil, herverdeling en wederkerigheid. Betekenisvolle interviewpassages klinken ongeveer zo: "Ik heb hier alle comfort. Veel meer dan vroeger toen ik nog in de stad woonde. Ik heb een badkamer, een WC, een keuken en kan mij goed verwarmen. Ik heb lopend water, ik heb een tv. De meubels zijn ingebouwd en mooier dan de meubels die ik vroeger had. En dat alles aan een betaalbare prijs." Of: "Hier hebt ge eindelijk opnieuw echte vrienden, van 's morgens tot 's avonds. Kinderen kunnen hier veilig met andere kinderen spelen, iedereen kent iedereen zoals in een dorp. Voor mijn boodschappen kan ik beroep doen op mijn buren, ik ben zelf slecht te been. In ruil let ik op hun caravan als ze er niet zijn". Maar ook: "De stad is wel ver weg. Vroeger ging ik vaak langs het Leger des Heils in 't centrum van Brussel om er tweedehandse meubels of kleding op te halen. Dat ligt nu moeilijker, hier op den buiten hebt ge dat soort dingen niet."

Het eerste citaat geldt als voorbeeld voor economische integratie via marktruil. Bewoners van campings wijzen immers regelmatig op de betaalbaarheid van hun woning. Het tweede citaat wijst op het belang van sociale netwerken. Permanent bewoonde campings lijken in zekere zin op Vlaamse dorpen zonder kerktoeren, waar iedereen iedereen kent en waar onderlinge hulp nooit veraf is. Het derde citaat houdt verband met het herverdelen van centraal verzamelde goederen en/of diensten. In onze samenleving krijgt een dergelijk systeem concreet gestalte door het stelsel van sociale zekerheid. Op kleinere schaal doen zich iden-

tieke herverdelingsstromen voor, vaak berustend op solidariteit en niet op burgerschap. Dergelijke initiatieven die meubelen, kleding, huisraad en andere goederen verzamelen en opnieuw ter beschikking stellen aan derden, komen inderdaad frequenter voor in stedelijke wijken dan in de perifeer gelegen gebieden die kenmerkend zijn voor het campingwonen.

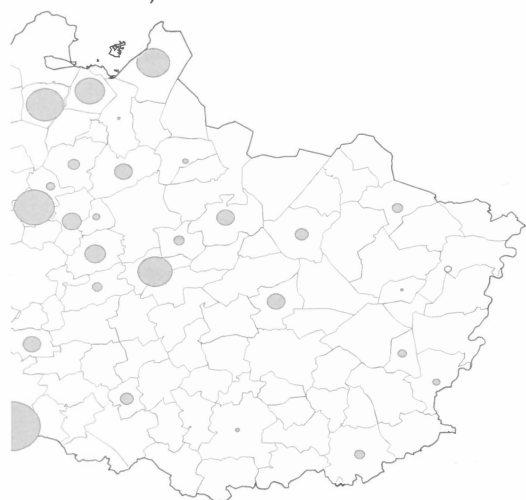
Maar ook in het geval van marktruil is de situatie op de camping vaak minder gunstig dan zou blijken uit het eerste citaat. Bewoners vinden er wel een relatief goedkoop onderkomen, maar zoals reeds uitgelegd laat de uiteindelijke kwaliteit van vele goederen en diensten veel te wensen over. Als voornaamste troef voor de campingbewoners rest het geheel van sociale netwerken en de daaraan verbonden onderlinge hulp. Maar in een door marktruil gedomineerde samenleving lijkt een al te grote afhankelijkheid van vrienden-, buren- en familiehelp ook niet meteen de sterkste troef om zich sociaal-economisch te integreren. Deze netwerken vormen wel een onmiskenbare hefboom die door het beleid, zowel op ruimtelijk als op sociaal-economisch vlak niet te miskennen is. Het economisch weerbaar maken van de bewoners moet dus vooral verlopen via selectieve ingrepen in de markt- en de herverdelings sfeer zonder het integrerend karakter van sociale netwerken onderuit te halen. Het spreekt voor zich dat de geboden ruimtelijke 'overlevingsinfrastructuur' hierbij een cruciale rol vervult. Wat is ondertussen het ruimtelijke beleid van de Vlaamse overheid ten aanzien van de Vlaamse permanent bewoonde campings?

HAMBURGERWONINGEN

Vanaf het moment dat het permanent bewonen van campings onder de aandacht werd gebracht door opbouwwerkers en wetenschappers, was bij hen steeds de oprechte bekommernis aanwezig om voor de campingbewoners de grootst mogelijke woonzekerheid te bepleiten. De Vlaamse overheid had immers beslist om de illegaal bewoonde campings eerst tegen 2000 te ontruimen en later, in een enigszins gewijzigde formule, tegen 2005. Er werd wel terecht gesteld dat het permanent bewonen van caravans, temidden van een kleinschalige gemeenschap en in een open omgeving, over een aantal sterke punten beschikt die ontbreken in de meeste projecten van sociale huisvesting. Nogal wat voorvechters van het eerste uur zijn momenteel dan ook vrij tevreden met de Vlaamse beleidsoptie om in het gewestplan (het juridisch bindend bestemmingsplan), woonzones met recreatief karakter vast te leggen. Toch moeten ook hier, in het licht van de aangehaalde macrosociale processen die de afkalving van de welvaartsstaat bewerkstelligen, enkele fundamentele bedenkingen geformuleerd worden.

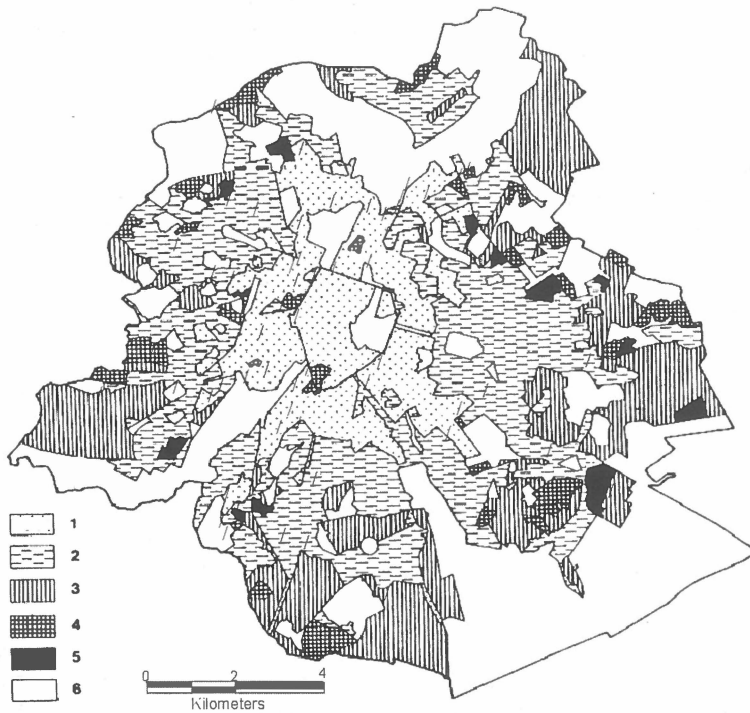
Want wat houdt deze voorgestelde planologische maatregel eigenlijk in? Aan de reeds bestaande woongebieden die in het gewestplan zijn opgenomen wordt een nieuw type toege-

1996-1997)

H. MEERT ISEG-KULEUVEN 1998
BRON : Mens en Ruimte 1997

veilig en gezond, de woonlasten zijn laag, iedereen kent iedereen en er bestaat nog een (h)echt gemeenschapsleven. Campingwonen krijgt op die wijze iets romantisch. Dit uit zich in een aantal opschriften waarmee mensen de voorgevels van hun caravans of tot chalets omgebouwde mobiele woningen versieren: 'Vaders Droom', 'Heideroosje', 'De Koekoek', enzovoorts. En toch hapert er iets fundamenteels aan dit beeld. Zo meldt in de provincie Antwerpen één op de tien bewoners niet over drinkbaar water te beschikken op de camping. Eén op vier bewoners moet zich met vijf à zes ampère elektrische stroom zien te redden. Petroleumkachels worden zelden aangesloten op een schoorsteen, waardoor het risico op koolstofmonoxydevergiftiging zeer reëel is. Maar waarom wordt het campingwonen dan toch zo vaak hardnekkig verdedigd door de be-

Figuur 2. Herkomst van permanente bewoners van Boortmeerbeekse campings (Brussels Hoofdstedelijk Gewest), voor 1995.

/ : Laatste woonplaats van gezinshoofd voor migratie naar camping of weekendverblijfspark

1. Residuele Huursector (> 74 % huurders)
2. Private Huursector (50-74 % huurders)
3. Rechtstreekse Koopsector (> 50 % eigenaars)
4. Sociale Huursector (> 74 % huurders)
5. Gesubsidieerde Koopsector (> 25 % eigenaars)
6. Onbewoond of < 200 inwoners

Indeling Brusselse woningmarkt naar:
De Lannoy en Kesteloot 1985

voegd. Het onderscheidt zich voornamelijk van de andere soorten woongebieden door het kleinste grondoppervlak dat aan de gebouwen wordt opgelegd (ten hoogste zestig vierkante meter), samen met een beperkte nokhoogte (tot vijf meter). Beide beperkingen zijn ontleend aan een reeds bestaande bestemming in het gewestplan, namelijk de gebieden voor verblijfsrecreatie. Aan een gedeelte van het bij wet vastgelegde woongebied wordt dus een aantal stringente bouwvoorschriften opgelegd die destijds door de wetgever ingevoerd werden omdat de op te trekken gebouwen geenszins als hoofdverblijf konden dienen. Deze vaststelling roept toch wel de vraag op waarom de onfortuinlijke campingbewoners uiteindelijk woningen krijgen toegewezen waarvan alleen al de omvang aangeeft dat het hier gaat om de 'hamburgerproducten'

van de Vlaamse woningmarkt. Hebben zij dan geen recht op een ruimere en betere woning? Of is dit misschien een zinloze vraag omdat de betrokkenen zelf zeggen tevreden te zijn met hun huidige krap uitgemeten woning?

Een tweede fundamentele bedenking betreft de concrete stedenbouwkundige invulling van de toekomstige woongebieden met recreatief karakter. Een van de belangrijkste troeven die het campingwonen biedt op het vlak van sociaal-economische integratie is de manier waarop flexibel en informeel kan worden omgesprongen met de woningen én met de delen van de camping die voor collectief gebruik ontworpen werden (weliswaar vaak in overtreding van stedenbouwkundige en andere bepalingen). Een dergelijke soepelheid laat mensen toe om hun directe omgeving met een zekere vrijheid in te

richten. Dit geldt zowel voor het aanbouwen van een veranda aan de caravan als voor het informeel aanwenden van een braakliggend deel van de camping als speelweide. Een dergelijke informele speeltuin kan dan al gauw een ontmoetingsplaats worden voor ouders van spelende kinderen, waardoor onderlinge sociale relaties versterkt kunnen worden en de voorraad sociaal kapitaal kan worden aandedikt binnen de buurt. Het belang van dergelijke 'zachte' waarden bij de planning van sociale huisvestingsprojecten werd recent ook benadrukt door een studie waarin een statisch opgevatte hoogbouwwijk vergeleken werd met een veel flexibeler opgevatte wijk. Deze vaststellingen pleiten dus tegen een al te rigide invulling van de stedenbouwkundige voorschriften en voor een zekere, maar genormeerde soepelheid.

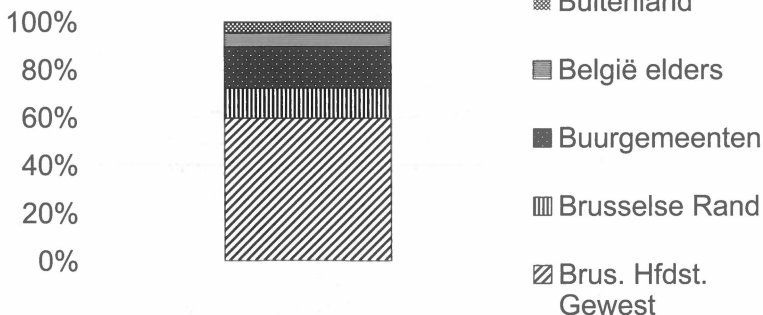
Campingbewoners dreigen dus op termijn te moeten wonen in wijken die omwille van de geboden huisvestingskwaliteit een negatief stigma zullen dragen en die door een te strakke stedenbouwkundige regelgeving de vorming van sociaal kapitaal onder de bewoners zullen verhinderen.

RUIMTELIJKE VORMGEVING

Bovenstaande bevindingen laten toe om in een meer algemene context van 'geplande woonwijken' voorstellen te formuleren die de link leggen tussen ruimtelijke vormgeving en de drie verschillende sferen van economische integratie. Figuur 4 vermeldt de belangrijkste principes van de diverse integratiesferen en toont ook enkele concrete ingrepen op ruimtelijk vlak als ondersteuning voor een sociaal-economisch integrerend beleid inzake huisvesting. De samenstelling van deze figuur gaat uit van het feit dat het permanent bewonen van campings zowel over diverse hindernissen als troe-

Figuur 3.

Herkomst van Boortmeerbeekse campingbewoners

ven beschikt die een volwaardige sociaal-economische integratie van de bewoners beïnvloeden. Nieuwe wooninitiatieven moeten vooral de troeven van het campingwonen erkennen en de gebreken voorkomen.

De aangehaalde maatregelen in figuur 4 zijn louter exemplarisch en maken geen onderscheid in functie van de verschillende schaalniveaus (van woning tot ruimere omgeving). De figuur beklemtoont dat een geïntegreerd ruimtelijk en sociaal woonbeleid het beste tegelijk steunt op de drie integratiesferen en dat tevens gezocht moet worden naar maatregelen die verschillende integratiesferen combineren. Zo wordt centraal in de figuur gewezen op het belang van het strategisch inplanten van bijvoorbeeld het winkelapparaat (marktruil) binnen het openbare domein (herverdeling), zodat zich sociale netwerken (wederkerigheid) kunnen verankeren in het geheel van winkels en het publieke domein die dan gezamenlijk als ontmoetingsruimte kunnen functioneren. Maar er liggen ook heel wat interacties voor de hand tussen telkens twee economische integratiesferen. Zo moet bijvoorbeeld het ruimtelijk isolement zowel ten opzichte van de consumptiemarkt (winkelapparaat) als ten opzichte van de productiemarkt (tewerkstelling) doorbroken worden. Wat dat laatste betreft ligt een combinatie met herverdelingsgerichte maatregelen voor de hand, bijvoorbeeld in de vorm van gesubsidieerde tewerkstellingsprojecten, gericht op de afwerking, de inrichting en de verbetering van het bestaande of nieuwe woningaanbod. Als tegenhanger van deze 'inschakelpro-

jecten' gelden projecten van sociale economie die de link leggen tussen de marktsfeer en het geheel van sociale netwerken (wederkerigheid). Diverse goederen en diensten die in gemeenschapsverband en op basis van wederkerigheid ontstonden, kunnen vervolgens via de marktsfeer gevaloriseerd worden. Het valoriseren van herverdeling als integratiesfeer veronderstelt dat overheidsdiensten goed bereikbaar zijn. Alhoewel niet alle overheidsdiensten binnen de grenzen van nieuw op te richten wooninitiatieven fysisch gerealiseerd moeten worden, lijkt 'maatwerk' belangrijk. Zo is de verhouding van de publieke tot de private ruimte, met een al dan niet graduele opbouw van de overgang tussen de privé-ruimte en het publieke domein, een belangrijk element in de vraag naar de wijze waarop men via ruimtelijke vormgeving van woonprojecten fysieke infrastructuur kan voorzien waaraan zich sociale netwerken kunnen verankeren.

Goede ruimtelijke ordening kan ook samengaan met een afnemend belang van wijkgebonden sociale netwerken. Toekomstige wooninitiatieven, geënt op de succespijlers van het campingwonen, mogen zich namelijk geenszins beperken tot de wijken in strikte zin. In heel wat gevallen vormen de Vlaamse permanent bewoonde campings een geïsoleerd geheel, haast afgesneden van de buitenwereld omwille van hun ruimtelijke perifere ligging en/of omwille van de aparte woon- en leef sfeer die op de fysisch omheinde 'site' heerst en waarmee heel wat omwonenden zich vaak niet wensen te identificeren. Ontwerpers van nieuwe

wooninitiatieven moeten dus waken over zowel de sociale als de ruimtelijke inbedding van hun producten. Die inbedding kan dan wel tot gevolg hebben dat de sociale netwerken binnen de groep van bewoners aan betekenis verliezen omdat het nieuwe wooninitiatief, samen met zijn bewoners, beter naar de buitenwereld ontsloten wordt. In de mate dat dit gecompenseerd kan worden door het stimuleren van netwerken die het kleinschalige inbreidingsgerichte wooninitiatief overschrijden en die zich uitstrekken over de aangrenzende woongebieden, geldt dit misschien zelfs als een na te streven effect.

*Henk Meert is verbonden aan het Instituut voor Sociale en Economische Geografie van de Katholieke Universiteit Leuven.

Literatuurselectie

Kesteloot, C., A. Loecx en H. Meert (1999) Lage Inkomensbuurten; onderzoek naar ruimtelijke kwaliteiten en mogelijkheden tot sociaal-economische integratie van de bewoners. Brussel: Vlaamse Gemeenschap.

Meert, H. (2000) Arcadië Onderuit? Woonzones met recreatief karakter als outlet-center voor de witte producten van de Vlaamse woningmarkt. In: Ruimte en Planning, 20 (1), p. 36-50.

Mens en Ruimte (1997) Onderzoek naar de permanente bewoning op campings in Vlaanderen. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Siersack, L. (1995) Wonen en leven op een camping in de provincie Antwerpen. Antwerpen: Provinciebestuur Antwerpen.

FIGUUR 4: WONEN, RUIMTELIJKE PLANNING EN ECONOMISCHE INTEGRATIESFEREN

